

Ötzi, Irský obr a další ve světle práva: právní povaha a standard důstojného zacházení se zemřelým lidským tělem

Ötzi, Irish giant and others in the light of law: the legal status and standard of dignified dealing with the deceased human body

*JUDr. Mgr. Martin Šolc, Katedra občanského práva, Centrum zdravotnického práva,
Právnická fakulta Univerzity Karlovy*

Abstract: The problem of the legal status of the human body and the permissible dealing with the body is connected to some of the basic questions of human existence, morality, and the law. However, it is not entirely clear under which circumstances the human body can be considered a thing and what dealing with it is in the breach of law. This is even truer when the postmortal protection through the rights of the persons close to the deceased cannot be applied, especially in cases of the discovery of unidentified bodies or bodies of persons deceased a very long time ago. The article is based on current Czech law and its interpretation in the sense of Rouček's and Sedláček's rule according to which the human body is a thing if the decency does not oblige us to see the body of a specific deceased person in it. I defend the hypothesis that this rule – in the general private law perspective – should be understood as abstract specificity, or the belonging to the humankind. Its application will be limited by the time from the death of the person since the potential of the dealing with the body to contradict the public order or good manners decreases with time. An alternative reason to categorize the dead body as a thing in the legal sense can consist in the application of the work and skill exception. Furthermore, there are defined the general rules for determination of the standard of respectful dealing with the deceased body in particular cases. This standard should be understood in a subjectivised way so the known or presumed wishes of the deceased can be taken into account. At the same time, dealing with the body cannot be in gross conflict with the social beliefs regarding the dignity of the human body. The protection of the deceased body can be proportionally limited in the public interest.

Key words: legal status of the deceased human body – dealing with the deceased human body – dignity of the human body – postmortal protection

Abstrakt: Problematika právní povahy zemřelého lidského těla a přípustného zacházení s ním se dotýká některých základních otázek lidské existence, mravnosti a práva. Přesto není zcela najisto postaveno, za jakých okolností může být lidské tělo považováno za věc a jaké zacházení s ním je v rozporu s právem. To se týká

především situací, kdy se neuplatní postmortální ochrana prostřednictvím nároků osob zemřelému blízkých, zejména tedy při nálezech neidentifikovaných těl nebo těl osob dávno zemřelých. Článek vychází z platného českého práva a jeho výkladu ve smyslu Roučkova a Sedláčkova pravidla, podle něhož je lidské tělo věcí, pokud se v něm již nesluší spatřovat tělo určité zemřelé osoby. Obhajuji přitom hypotézu, že uvedenému pravidlu je v obecné soukromoprávní rovině vhodné rozumět jako abstraktní určitosti, tedy přináležitosti k lidskému druhu, přičemž jeho aplikace bude omezena časem, který uplynul od smrti zemřelého, neboť potencialita rozporu konkrétního způsobu zacházení s tělem s veřejným pořádkem i dobrými mravy se s plynutím času snižuje. Alternativním důvodem pro zařazení zemřelého těla do kategorie věcí v právním smyslu může být uplatnění konceptu work and skill exception. Dále jsou v článku dovozena obecná pravidla pro určení standardu důstojného zacházení se zemřelým tělem v konkrétních případech. Tento standard je třeba chápat subjektivizovaně tak, aby umožnil zohlednění skutečných či předpokládaných přání zemřelého s tím, že naložení s tělem nesmí být v hrubém rozporu s představou společnosti o důstojnosti lidského těla. Pietní ochrana pak může být proporcionálně omezena ve veřejném zájmu.

Klíčová slova: právní povaha zemřelého lidského těla – nakládání se zemřelým lidským tělem – důstojnost lidského těla – postmortální ochrana

ÚVOD

Když v roce 1783 Charles Byrne ve svých dvaadvaceti letech umíral, žádal přátele, aby jeho tělo pohřbili do moře, odkud jej nikdo nebude moci ukrást a použít k vědeckým pokusům. S výškou okolo 230 cm zažil zájem platícího londýnského obecnstva, které jej znalo pod přezdívkou Irský obr. Na konci svého života se Byrne obával důsledků, jež by sláva mohla přinést jeho pozůstatkům – a jak se záhy ukázalo, byl to strach oprávněný. Místo plánovaného pohřbu do moře ho vypátral chirurg a anatom John Hunter, který prostřednictvím úplatku zajistil výměnu mrtvých těl a následně Byrnovo tělo vystavil. Kostra „Irského obra“ se dodnes nachází v londýnském Hunterian Museum. S rekonstrukcí muzea a jeho pětiletým uzavřením plánovaným do roku 2021 se spojila kampaň vyzývající k pohřbu Byrnových pozůstatků. Dosud není jasné, jak muzeum k této výzvě přistoupí.¹

Jiný příběh střetu neobvyklé anatomie a populárního zájmu se začal psát v roce 2003, kdy byla v severochilské poušti Atacama nalezena přibližně 15 cm vysoká kostra vzdáleně připomínající člověka. Kostra byla pojmenována Ata a brzy se stala senzací. Zcela podivný vzhled s dlouhou, zašpičatělou lebku, velkými očními důlky, nepřírozeně dlouhými kostmi a pouhými deseti žebry dal vzniknout mnoha dohadům o jejím mimozemském původu. V roce 2018 DNA analýza kostní dřevě prokázala, že jde o kostru pravděpodobně šesti až osmiletého dítěte, které zřejmě trpělo genetickou poruchou. Některé chilské instituce ovšem výzkum kostry rozhodně odsoudily jako nedůstojný s tím, že kostra byla vykopána a vyvezena ze země nejspíše ilegálně. Kostra přitom byla stará zřejmě pouhých čtyřicet let.²

Bez výrazných etických kontroverzí naproti tomu již téměř třicet let probíhá výzkum a muzejní expozice přírodní mumie muže známého jako Ötzi, která byla nalezena v Ötztalských Alpách na rakousko-italské hranici. Vědci stále detailněji rekonstruují poslední dny a hodiny Ötziho života, stejně jako jeho zdravotní stav a další souvislosti. Fascinující vyšetřování 5 300 let staré vraždy³ je nicméně spojeno s opakovaným narušováním integrity zemřelého těla.

Přístup k tělům zemřelých osob není příliš častým tématem právních úvah ani bioetické diskuse. Přesto se dotýká některých základních otázek lidské existence, mravnosti a práva. Vlna mediálního

¹ Srov. ROWLANDSON, Thomas. Why a London museum should return the stolen bones of an Irish giant. *The Conversation* [online]. 7. června 2018 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://theconversation.com/why-a-london-museum-should-return-the-stolen-bones-of-an-irish-giant-94774>>, DEVLIN, Hannah. “Irish giant” may finally get respectful burial after 200 years on display. *The Guardian* [online]. 22. června 2018 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/science/2018/jun/22/irish-giant-may-finally-get-respectful-burial-after-200-years-on-display>>.

² Srov. TREVIÑO, Julissa. Researchers Solve the Mystery of the Atacama “Alien” Mummy. *Smithsonian Magazine* [online]. 23. března 2018 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://www.smithsonianmag.com/smart-news/tiny-alien-skeleton-found-chile-was-likely-result-genetic-mutations-180968576/>>, COLWELL, Chip. Rights of the dead and the living clash when scientists extract DNA from human remains. *The Conversation* [online]. 6. dubna 2018 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://theconversation.com/rights-of-the-dead-and-the-living-clash-when-scientists-extract-dna-from-human-remains-94284>>.

³ Srov. např. GANNON, Megan. Scientists reconstruct Ötzi the Iceman’s frantic final climb. *National Geographic* [online]. 30. října 2019 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://www.nationalgeographic.com/history/2019/10/scientists-reconstruct-otzi-iceman-final-climb/>>.

zájmu, která se o tuto problematiku příležitostně zvedá, v českém prostředí souvisí zejména s výstavami lidských těl konzervovaných technikou plastinace. Těla jsou na výstavách předváděna v mnoha pozicích od alegorie přemýšlení přes hru basketbalu po jízdu na koni, přičemž tvrzená edukativní funkce expozic je umocňována řezy těly či samostatně vystavenými orgány. Z české zkušenosti lze vzpomenout např. výstavu *Bodies* pořádanou v roce 2007, výstavu *Bodies Revealed* z roku 2014, či o tři roky později pořádanou expozici lidských těl *Body The Exhibition*. Každá z těchto výstav přitom vzbudila veřejným prostorem rezonující kontroverzi: v roce 2017 Jan Čížinský, tehdejší starosta Prahy 7, na jejímž území se posledně jmenovaná výstava konala, dokonce dopisem požádal čínskou ambasádu o zajištění pohřbu vystavených pozůstatků či o udělení souhlasu k jejich pohřbení.⁴ Kromě obav z nejasného původu těl a podezření na zneužití pozůstatků popravených čínských politických vězňů⁵ se ozývají také obecně platné námitky týkající se nedůstojnosti daného nakládání s lidskými těly⁶ a problému objektifikace⁷ a komodifikace⁸ těl zemřelých, která jsou využívána jako prostředky k vytváření zisku.⁹

V nedávné době českými médii proběhla také zpráva o plánovaném provedení DNA analýzy biologické stopy T. G. Masaryka za účelem ověření hypotézy, podle níž byl Masaryk synem rakouského císaře Františka Josefa. Masarykova pravnučka Charlotta Kotíková však k analýze nedala svolení s tím, že jde o pátrání bulvárně laciné a neuctivé k Masarykovi i celému českému národu.¹⁰

⁴ Srov. HAVEL, Prokop – MOLÁČEK, Jan. Těla máme povinnost pohřbit, výstava je neetická, říká starosta Jan Čížinský o Body The Exhibition. *Radiožurnál* [online]. 2. června 2017 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://radiozurnal.rozhlas.cz/tela-mame-povinnost-pohrbit-vystava-je-neeticka-rika-starosta-jan-cizinsky-o-6206103>>.

⁵ Srov. KABÁTOVÁ, Šárka. Nevodte žáky na výstavu mrtvých těl, mohou být čínských vězňů, vyzvali odpůrci 1500 škol. *Lidovky.cz* [online]. 27. února 2017 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/mrtva-tela-na-vystave-neukazujte-zakum-mohou-byt-cinskych-veznu-vyzvali-odpurci-1500-skol-gby-/zpravy-domov.aspx?c=A170224_171030_In_domov_sk>.

⁶ Častým argumentem v této souvislosti je tvrzení, že výstavy ve skutečnosti neprofitují ani tak z touhy veřejnosti po poznání, jako spíše ze zvědavosti po pohledu na skutečná těla mrtvých. Srov. VÁCHA, Marek. Těla odhalena. *Blog Aktuálně.cz* [online]. 20. srpna 2014 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<http://blog.aktualne.cz/blogy/marek-vacha.php?itemid=23524>>. Obdobný názor zastávají mj. také prezident České lékařské komory Milan Kubek nebo starosta Prahy 7 Jan Čížinský. KABÁTOVÁ, Šárka. *Nevodte žáky na výstavu mrtvých těl, mohou být čínských vězňů, vyzvali odpůrci 1500 škol.*

⁷ Objektifikaci lze obecně vymezit jako situaci, kdy je zacházeno jako s věcí s něčím, co ve skutečnosti svým významem pouhou věc přesahuje. Srov. GREASLEY, Kate. Property Rights in the Human Body: Commodification and Objectification. In: GOOLD, Imogen – GREASLEY, Kate – HERRING, Jonathan – SKENE, Loane a kol. *Persons, Parts and Property. How Should We Regulate Human Tissue in the 21st Century?* Oxford – Portland: Hart Publishing, 2016, s. 67.

⁸ Komodifikace obecně znamená zastupitelnost či obchodovatelnost určitého předmětu na trhu. Srov. ibidem, s. 67. Z hlediska kantovské filosofie tak komodifikace odnímá věci důstojnost a ponechává jí pouhou cenu. Srov. KANT, Immanuel. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 42.

⁹ Srov. KABÁTOVÁ, Šárka. *Nevodte žáky na výstavu mrtvých těl, mohou být čínských vězňů, vyzvali odpůrci 1500 škol.*

¹⁰ Srov. Masarykův císařský původ zůstane záhadou. Test DNA je právní i etický problém. *ČT 24* [online]. 6. února 2017 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2030706-masarykuv-cisarsky-puvod-zustane-zahadou-test-dna-je-pravni-i-eticky-problem>>.

Jak ukazují výše uvedené příklady, problém právně a eticky sporného zacházení s lidskými těly se ovšem dotýká také tradičně neproblematizovaných oblastí v čele s nakládáním s archeologickými nálezy a muzejními exponáty. Rostoucí zájem o etické otázky mezi archeology se vztahuje především k přípustnosti narušení dávných pohřebišť¹¹ a jiných, v minulosti velmi rozšířených, kontroverzních způsobů získávání těl bez jakéhokoli respektu ke starým kulturám,¹² ale také k etice samotného vystavování mumii a jiných těl.¹³ Rozvoj analýzy DNA přitom v současné době vede ke zvýšenému zájmu o využívání kosterních pozůstatků, které jsou pro účely genetického výzkumu často zničeny.¹⁴ Lze přitom dovozovat také určitou problematičnost některých velmi tradičních, byť mimořádných způsobů nakládání s lidskými pozůstatky, jako jsou výstavy koster v kostnicích¹⁵ či náboženské uctívání relikvií svatých.

V tomto článku se pokusím vymezit obecná pravidla, která by mělo zacházení s tělem zemřelého člověka naplňovat, aby bylo považováno za právně a eticky přijatelné. Na prvním místě zjišťuji, zda a za jakých okolností lze zemřelé tělo nebo jeho části považovat za věc v právním smyslu, a tedy za předmět věcných práv. Dále definuji kritéria, na jejichž základě je možné posoudit přípustnost určitého způsobu zacházení se zemřelým tělem nebo jeho částmi. V této souvislosti se nezabývám postmortální občanskoprávní ochranou ze strany osob zemřelému blízkých, nýbrž právě situacemi, kdy tuto ochranu nelze uplatnit. Vycházím přitom z platného českého práva tak, aby daná pravidla byla v českém prostředí bez dalšího aplikovatelná, jakkoli budou často použitelná také v kontextu jiných právních řádů.

1. PRÁVNÍ POVAHA LIDSKÉHO TĚLA

Pro nakládání s lidským tělem, ať již pro přípustnost právní dispozice s ním (převádění vlastnictví, výpůjčky apod.) nebo jiné formy jeho zpeněžení (např. vybírání vstupného na výstavu lidských těl), je zásadní otázka, zda a za jakých okolností je možné považovat jej za věc.

Na základě § 489 občanského zákoníku je věcí v právním smyslu vše, co je rozdílné od osoby a slouží potřebě lidí. Výslovné vynětí lidského těla a jeho částí, byť od těla oddělených, z kategorie věci je obsaženo v § 493 občanského zákoníku. Výjimku tvoří pouze části lidského těla, které lze bezbolestně odejmout bez znečitlivění a které se přirozenou cestou obnovují, na něž se podle § 112 občanského zákoníku hledí jako na věci movité. Tělo člověka a jeho části je tak možné považovat za samostatnou

¹¹ Srov. SAYER, Duncan. *Ethics and Burial Archaeology*. London: Bloomsbury, 2010.

¹² Srov. COLWELL, Chip. *Rights of the dead and the living clash when scientists extract DNA from human remains*.

¹³ Srov. MARCHANT, Jo. Do Egyptian mummies have a right to privacy? *New Scientist* [online]. 8. září 2010 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://www.newscientist.com/article/mg20727774-600-do-egyptian-mummies-have-a-right-to-privacy/>>.

¹⁴ Srov. REGALADO, Antonio. Industrialization of ancient DNA search sets off a “bone rush”. *MIT Technology Review* [online]. 21. března 2018 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://www.technologyreview.com/f/610597/industrialization-of-ancient-dna-search-sets-off-a-bone-rush/>>.

¹⁵ Např. ve známé kostnici v kostele Všech svatých v Sedlci u Kutné Hory jsou vystaveny kosti téměř 40 000 osob. Srov. Kostnice Sedlec [online]. *Hřbitovní kostel Všech svatých s kostnicí* [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<http://www.ossuary.eu/index.php/cz/kostnice>>.

kategorii objektů právních vztahů, která je vyňata z obchodu a není způsobilá být předmětem vlastnického práva.¹⁶ Jakkoli však tento závěr vyplývá z gramatického výkladu předmětného ustanovení občanského zákoníku jednoznačně, nelze jej považovat za absolutní.

V některých případech je s tělem zemřelého člověka fakticky nakládáno jako s věcí. Jde zejména o archeologické nálezy, které jsou předmětem vědeckého výzkumu, nebo o muzejní exponáty: v obou případech je s lidským tělem a jeho částmi běžně disponováno ve smyslu výpůjček či darování mezi jednotlivými výzkumnými, vzdělávacími a podobnými institucemi. Pokud by vynětí lidského těla z kategorie věcí bylo uplatňováno zcela rigorózně, docházelo by v praxi k zásadním problémům. Z toho důvodu právní doktrína a judikatura právní status lidského těla poněkud zkomplikovaly.¹⁷

Z právního hlediska jsou tak některé případy dispozice s lidským tělem zcela legální, neboť za určitých podmínek je lidské tělo přeci jen klasifikováno jako věc. V české civilistice je toto pravidlo vyjádřeno primárně ve vlivném prvorepublikovém komentáři profesorů Roučka a Sedláčka k obecnému zákoníku občanskému, ve kterém se uvádí, že „*lidské tělo ani jako mrtvola není věcí, pokud v něm sluší spatřovati tělo určité zemřelé osoby (potud je dáno dědicům osobnostní právo). Jakmile tomu tak není, jest i mrtvola věcí (na př. mrtvolý z dávných dob, jako mumie nebo praehistorické nálezy, jakož i mrtvola daná anatomickému ústavu nebo kostry a jiné anatomické preparáty).*“^{18, 19}

S uvedeným závěrem se ztotožnil také Nejvyšší soud ČR ve svém rozsudku ze dne 15. prosince 2005, sp. zn. 22 Cdo 2773/2004. V dané věci dovolací soud rozhodoval ve sporu o exhumaci tělesných ostatků, přičemž určil, že nakládání s tělesnými ostatky v obecné rovině nemůže být předmětem závazkových vztahů, ledaže by byly naplněny podmínky pro posouzení lidského těla jako věci ve smyslu Roučkova a Sedláčkova komentáře. Tento rozsudek byl sice vydán za účinnosti občanského zákoníku č. 40/1964 Sb., avšak platný občanský zákoník nepřinášá zásadní změnu právního statusu lidského těla a

¹⁶ Srov. POLICAR, Radek. Lidské tělo. In: TĚŠINOVÁ, Jolana – DOLEŽAL, Tomáš – POLICAR, Radek. *Medicínské právo*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 259.

¹⁷ Srov. KINDL, Tomáš – DAVID, Ondřej. Komentář k § 493 občanského zákoníku. In: ŠVESTKA, Jiří – DVOŘÁK, Jan – FIALA, Josef a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 1165.

¹⁸ ROUČEK, František. Komentář k § 285. In: ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír a kol. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Svazek I. Díl druhý (§§ 285 až 530)*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze, 1935, s. 7.

¹⁹ Zbývá ovšem dodat, že jiní věhlasní čeští právníci přelomu 19. a 20. století dospěli na základě stejné právní úpravy k jiným závěrům. Podle Emanuela Tilsche bylo mrtvé lidské tělo věcí, se kterou nesmí být nakládáno způsobem rozporným s dobrými mravy. Antonín Randa dovozoval, že mrtvé lidské tělo i věci, které jsou s ním uloženy v hrobě, jsou z právního obchodu naprosto vyloučeny, avšak lidskou kostru za předmět právního obchodu pokládat lze. S ohledem na tehdy aktuální problematiku opuštěných hřbitovů měl Randa za to, že při nálezů lidské kostry v místě, které se již velmi dlouho neužívá jako pohřebiště, měla být aplikována právní úprava nálezů pokladu. Srov. TILSCH, Emanuel. *Občanské právo. Část všeobecná*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 146. Citovaná publikace je reprintem třetího vydání Tilschova díla z roku 1925, RANDA, Antonín. *Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. Praha: ASPI, 2008, s. 12, 110. Citovaná publikace je reprintem sedmého vydání Randova díla z roku 1922.

jeho vymezení věci navazuje na definici obsaženou v obecném zákoníku občanském. Lze se tedy domnívat, že uvedený princip posuzování lidského těla je třeba použít i v rámci platné právní úpravy.²⁰

Na tomto místě vzniká naléhavá otázka po kritériu, podle kterého má být rozhodnuto, zda lze v konkrétním případě v lidském těle spatřovat tělo určité zemřelé osoby. Je možné očekávat, že toto kritérium bude soudy i právní doktrínou používáno zcela *ad hoc*, přesněji řečeno v každém jednom případě vždy znovu vytvářeno na základě intuice posuzující osoby. S ohledem na požadavky právní jistoty a předvídatelnosti soudního rozhodování však vyvstává potřeba uvedené kritérium přeci jen alespoň v základní míře konkretizovat.

1.1. KRITÉRIUM KONKRÉTNÍ URČITOSTI OSOBY

Pojmu určité zemřelé osoby lze rozumět ve dvojnásobném významu. Zaprvé jej lze vztahovat ke konkrétní identifikovatelné lidské osobě, o níž máme dostatek informací, na jejichž základě ji můžeme chápat a přistupovat k ní jako k jednotlivci. Tak tomu bude zpravidla tehdy, kdy budeme znát její jméno, kulturní kontext a postavení v něm, případně dokonce její osobní preference. Minimální nutná míra vědomostí, které budou postačovat, abychom danou osobu považovali za určitou, bude nutně vymezena jen vágně. Přesto může sloužit jako určité vodítko pro nakládání se zemřelým tělem. Tento přístup můžeme nazvat konkrétní určitostí.

Argumentem ve prospěch kritéria konkrétní určitosti je mj. skutečnost, že Rouček a Sedláček podmiňují „*spatřováním těla určité zemřelé osoby*“ trvání osobnostních práv dědiců, tedy že problém zjevně vztahují k otázce osobnostních práv. Postmortální ochrana zemřelého je přitom realizována prostřednictvím uplatnění původně vzniklého (tedy neodvozeného) subjektivního práva osoby zemřelému blízké,²¹ a tedy předpokládá identifikaci zemřelého těla. Nadto je dané kritérium (i přes svoji vágnost a případnou spornost v některých případech) z praktického hlediska relativně dobře použitelné.

V určitých situacích se však pojetí konkrétní určitosti může dostávat do ostrého kontrastu s majoritní morální intuicí. Většina společnosti by zřejmě pokládala za morálně nepřijatelné, pokud by se někdo zmocnil těla neidentifikovaného zemřelého bezdomovce s tím, že jej okupací nabývá do svého vlastnictví jako věc opuštěnou, a následně jej např. prodal za účelem odběru oční rohovky či vytvoření uměleckého díla z vycpaných končetin.

Interpretace obecných zásad soukromého práva přitom musí heuristicky vycházet z hodnotové orientace právního řádu jako celku. Nic na tom nemění ani ustanovení § 1 odst. 1 občanského zákoníku, které stanovuje zásadní nezávislost uplatňování soukromého práva na právu veřejném. Tento princip totiž nelze chápat absolutně: ve vztahu k pojednávané problematice tak např. ze zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů (dále jen „zákon o pohřebnictví“), do občanského

²⁰ Srov. ŠUSTEK, Petr. Právní status lidského těla a jeho částí. In: ŠUSTEK, Petr – HOLČAPEK, Tomáš a kol. *Zdravotnické právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 393.

²¹ PAVLÍK, Pavel. Komentář k § 83 občanského zákoníku. In: ŠVESTKA, Jiří – DVORÁK, Jan – FIALA, Josef a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 318.

zákoníku přechází definice lidských ostatků a pozůstatků a není věcného důvodu proti tomu cokoli namítat.²² Veřejnoprávní úprava zacházení se zemřelým tělem člověka přitom částečně vychází z ochrany hodnoty lidského těla jako takového bez ohledu na identifikaci člověka. To lze doložit již s ohledem na § 4 zákona o pohřbnictví zakazující zacházení s lidskými pozůstatky a ostatky způsobem, který by ohrozil ochranu veřejného pořádku. Přestože je veřejný pořádek neurčitým právním pojmem, jehož zařazení v systému českého soukromého práva není zcela vyjasněno, je možné vycházet z důvodové zprávy k občanskému zákoníku, podle níž jde o taková pravidla, jež prostupují celým právním řádem a na nichž leží základy společenského řádu zdejší společnosti.²³ Základní respekt k tělu každého a jakéhokoli zemřelého člověka je zřejmě třeba považovat za princip spadající pod pojem veřejného pořádku. Mám za to, že nabývání vlastnického práva k jakémukoli nalezenému lidskému tělu a právní dispozice s ním by mohla a měla být chápána jako neslučitelná s veřejným pořádkem. Nepochybně by pak byla v rozporu s dobrými mravy jako základních společenských, kulturních a mravních norem, které sice netvoří základ uspořádání společnosti, ale jsou sdíleny rozhodující částí společnosti a vystihují podstatné historické tendence.²⁴

Bylo by možné namítnout, že dispozice se zemřelým tělem by mohla být legislativně či judikatorně omezena tak, aby byly výše uvedené příklady nepřipustného jednání znemožněny. Na druhou stranu je však třeba přiznat, že i v režimu vynětí lidského těla z kategorie věcí v právním smyslu vždy k určité faktické dispozici s tělem dochází, především z hlediska faktické držby. Pokud má být rozlišení mezi tělem, které není věcí, a tělem, které za věc považováno je, smysluplné, je nutné vyvodit z povahy věci možnost dispozice nad tento obecný rámec. Právní jednání jako výpůjčka, zastavení či koupě těla se tak jeví být logickým důsledkem zařazení do kategorie věcí. Nadto již samotné pojetí těla jako věci má silný symbolický charakter, jehož slučitelnost s veřejným pořádkem je v mnoha případech velmi nejistá.

1.2. KRITÉRIUM ABSTRAKTNÍ URČITOSTI OSOBY

Druhým možným pojetím kritéria určitosti osoby je určitost abstraktní, která vychází z uznání a reflexe skutečnosti, že zemřelé tělo kdysi patřilo člověku. Ačkoli o této osobě v mnoha případech nevíme téměř nic, na základě kritéria abstraktní určitosti by bylo možné tvrdit, že právní dispozice s lidským tělem je vyloučena již na základě samotné skutečnosti, že toto tělo náleželo konkrétní (byť neznámé) osobě. Tím by bylo zabráněno jednání v rozporu s veřejným pořádkem a dobrými mravy a současně by byla reflektována skutečnost, že úcta k tělu zemřelého člověka představuje významnou hodnotu evropské civilizace a potažmo také českého právního řádu.²⁵ Absolutní chápání abstraktní určitosti by však vedlo k vynětí z dispozice naprosto všech lidských těl a zřejmě i jejich částí. To by s sebou neslo velmi obtížně přijatelné praktické důsledky zejména pro řadu vědeckých, vzdělávacích či muzejních institucí. Současně by takové chápání popřelo samotný smysl Roučkovy a Sedláčkovy

²² Srov. HOLČAPEK, Tomáš – ŠUSTEK, Petr. Komentář k § 92 občanského zákoníku. In: ŠVESTKA, Jiří – DVORÁK, Jan – FIALA, Josef a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I.* Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 342.

²³ Důvodová zpráva k občanskému zákoníku, Zvláštní část, K § 1.

²⁴ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 26. června 1997, sp. zn. 3 Cdon 69/96.

²⁵ Srov. HOLČAPEK, Tomáš – ŠUSTEK, Petr. *Komentář k § 92 občanského zákoníku*, s. 341–342.

definice, neboť by již v daném smyslu nedocházelo a ani nemohlo docházet k rozlišování jakýchkoli kategorií lidských těl.

S ohledem na neudržitelné důsledky konkrétní určitosti mám nicméně za to, že je třeba dát přednost právě abstraktnímu pojetí určitosti. Je však nezbytné nalézt vhodný princip pro jeho omezení, tedy vhodné kritérium, za jehož splnění bude zemřelé tělo člověka přeci jen pokládáno za věc. Lidské tělo, které je možné považovat za věc, přitom zjevně také patřilo osobě, avšak z nějakého důvodu již nejsme povinni uvažovat o její originalitě, o jejím skutečně lidském bytí.

1.2.1. OMEZENÍ ABSTRAKTNÍHO KRITÉRIA U TĚLA DÁVNĚ ZEMŘELÉHO: PLYNUTÍ ČASU

Při hledání předmětného kritéria lze vyjít z otázky souvislosti kvalifikace zemřelého těla a času, který uplynul od smrti osoby. Zatímco v nedávno zemřelém těle neidentifikovaného zesnulého je průměrným člověkem spatřována osoba, tělo dávného zemřelého tvořící archeologický nález je vnímáno spíše jako „pouhý“ historický artefakt. To se nijak nezmění, pokud budeme alterovat pravděpodobné sociální postavení dávného zemřelého: kost, která zřejmě patřila žebrákovi, bude historickou památkou stejně jako kost velmože.

Situace může být poněkud odlišná v případě, že skutečně známe totožnost zemřelého. Dojde-li k nálezu kosti slavného krále nebo jiné významné osoby, jejíž příběh se zapsal do dějin, budou mít mnozí lidé pocit jakési blízkosti. Na základě kritéria abstraktní určitosti se však můžeme odvážit tvrdit, že i přes známou identitu zemřelého se v jeho těle již *nesluší* spatřovat tělo zemřelé osoby. Rozlišujícím kritériem je zde totiž čas mezi smrtí osoby a zacházením s jejím ostatkem či pozůstatkem. Bylo by přitom zatěžko tvrdit, že vnitřní hodnota těla zemřelého s časem jaksi vyprchává. Je však třeba si uvědomit, že život každé osoby se odvíjí v určitém kontextu osobních a společenských vztahů. Ačkoli by osoba neměla žádné blízké, přátele ani známé, přece nemůže být z tohoto komplexu vztahů vyvázána. To platí dokonce i tehdy, pokud by žila po mnoho let v naprostém odloučení od druhých lidí, jak by tomu bylo u osoby, která by ať už dobrovolně či např. v důsledku nehody strávila většinu života v divoké přírodě. I takového moderního poustevníka totiž bude ovlivňovat život druhých lidí: již proto, že příběh, který jej zavedl na opuštěné místo, se totiž zpravidla odehrával v jistém společenském kontextu. Pokud informace o tomto poustevníkovi doputuje k jinému člověku, jistě na něj bude mít určitý nenulový vliv, i kdyby spočíval jen v přijetí této informace na vědomí a jejím uložení do vzpomínek. Člověk nemůže být nikdy vyvázána ze společnosti.

Tato „vrostlost“ osoby do sítě společenských vztahů však postupně oslabuje s proměnami samotné společnosti. Jak síť vztahů ochabuje, objevují se v ní trhliny a časem se rozpadá, nezbyvá již nic, čeho by zemřelá osoba mohla být součástí. Přesněji řečeno, ačkoli se život a kultura nepřestává předávat, dochází k tak významným kulturním a společenským změnám, že staré společenské struktury mizí a s nimi také vztahy, které je spojovaly se zemřelými.

Je však zarážející, že zpravidla necítíme osobu v těle dávného zemřelého, ale v těle člověka z druhého konce světa, kterému ještě před hodinou tlouklo srdce, osobu cítíme. Vysvětlením snad může být pocit identifikace. Vidíme-li zemřelého člověka, o kterém se domníváme, že byl před nedávnem ještě naživu, intuitivně v něm spatřujeme odraz naší vlastní smrtelnosti. Takový člověk nám

v jistém smyslu připomíná nás samé, naše blízké a osud nás všech. Abychom však v sobě probudili skutečný soucit s ostatky starými stovky či tisíce let, musíme v sobě na základě rozumové úvahy vyvolat silnou představivost, a i tak nebude výsledek jistý. Nemusíme se na tomto místě zamýšlet nad pravděpodobnými, zřejmě evolučními, příčinami popsaneho jevu. Významné pro nás je, že můžeme bez patosu smysluplně hovořit o jakémsi společenství všech živých spojovaných základními lidskými tělesnými, psychologickými a kulturními rysy.

S ubývajícím časem od smrti dochází k postupnému vyvazování osoby z tohoto společenství živých. Právě míra, v jaké zůstává památka osoby vrostlá do společenství živých, je pro praktické zacházení s tělem v jistém ohledu důležitější, než jeho neměnná vnitřní hodnota. To však nelze vykládat tak, že by pro vynětí z kategorie věcí mělo být rozhodné všeobecné povědomí o totožnosti osoby zemřelého, např. v případě známých historických osobností. Takové selektivní uplatnění principu konkrétní určitosti by vedlo ke snížení právní jistoty pod přijatelnou hranici zejména ve vztahu k vymezení dostačující míry všeobecné známosti. Identifikace zemřelého, byť žijícího v dávné době, by však měla mít význam pro přípustnost konkrétních způsobů zacházení s tělem (o čemž je pojednáno níže).

Časovou hranici, kdy se již přestává slušet spatřovat v těle určitou zemřelou osobu, nelze přesně určit. Zatímco vnitřní hodnota těla zemřelého nemizí, vrostlost osoby do společenství živých se ztrácí postupně. V právním kontextu je tak v každém konkrétním případě nutné zachovat široké pole uvážení soudu. Alespoň zčásti je nicméně možné vyjít ze standardu vnímání času průměrným člověkem. Většina lidí považuje památku svých blízkých, na které si pamatují, za nesmírně osobní záležitost; jistý pocit blízkosti se však pojí také k prarodičům, které člověk nepoznal, a snad i k některým dalším generacím do minulosti. Předek z poloviny devatenáctého století již sice patří do dějin, avšak zdaleka není tak odcizen, jako předek z desátého století nebo z počátku doby bronzové. Toto vnímání se bude jistě odlišovat mezi jednotlivými kulturami, to však nebrání závěru, že vhodně reflektuje posouvání společenství živých v čase, které v různých kulturách probíhá různou rychlostí.

1.2.2. OMEZENÍ ABSTRAKTNÍHO KRITÉRIA U TĚLA NEDÁVNO ZEMŘELÉHO: *WORK AND SKILL EXCEPTION*

Ačkoli se tento článek soustředí primárně na ochranu těl osob dávno zemřelých, je třeba připomenout, že Rouček a Sedláček mezi příklady těl, v nichž se nesluší spatřovati určitou osobu, uvádějí vedle prehistorických nálezů také těla darovaná anatomickému ústavu nebo kostry a jiné anatomické preparáty. V uvedených případech osoba zemřela relativně nedávno. Současně ale bude přinejmenším velmi často známa identita osoby, které tělo patřilo; u těl darovaných pro vědecké či výukové účely tomu tak bude zpravidla. Jestliže mají být taková těla a jejich části považovány za věci v právním smyslu, rozhodně tomu tak nemůže být na základě jejich anonymní povahy, neboť tuto povahu obvykle ani nemají. Anonymizace částí lidského těla nadto v důsledku možnosti analýzy DNA dnes již v pravém smyslu vůbec není možná. Lze tak uzavřít, že i v případě předmětných těl se právní ochrana zakládá na jejich obecné příslušnosti k lidskému druhu. Za východisko dalších úvah je tedy třeba považovat kritérium abstraktní určitosti.

Rozdíl od přístupu k dávno zemřelým tělům spočívá v tom, že je zde třeba najít jiný důvod zařazení těla do kategorie věcí, než je plynutí času. Možných důvodů lze uvažovat několik. Zásadní změna podoby těla, ke které při jeho zpracování pro účely vědy často dochází, sama o sobě není přijatelným důvodem z výše naznačených příčin: sotva lze přijmout výklad, podle kterého by zemřelé tělo ztrácelo svoji právní povahu např. v důsledku zmrzačení či znetvoření. Dalším možným důvodem je souhlas osoby k určitému způsobu zpracování a využití jejího těla po smrti. Ani tento důvod však nemůže být zcela dostačující, neboť dispozice osoby s vlastním tělem, byť v rámci postmortální ochrany, je právem omezena. Změny prováděné při technickém zpracování těla jsou přitom často natolik výrazné, že by v jiném kontextu byly považovány za nepřípustně mrzačící. Konečně zbývajícím možným důvodem je zvláštní účel využití těla spočívající v jeho významu zejména pro vědeckou, vzdělávací nebo zdravotnickou činnost. Mám za to, že právě tento teleologický přístup, případně v kombinaci s jedním či oběma předchozími důvody, je schopen v kontextu předmětných Roučkových a Sedláčkových příkladů ospravedlnit zařazení těla do kategorie věcí.

Roučkův a Sedláčkův komentář v tomto ohledu zjevně silně spoléhá na intuici osoby, která má hodnotit, zda daný účel využití vylučuje spatřování osoby v předmětném těle. Tento odkaz na intuitivní posouzení situace je však příliš vágní na to, aby umožňoval dosáhnout přijatelné míry právní jistoty. To platí tím spíše s ohledem na technologický pokrok, který od dob první republiky podstatně rozšířil možnosti využití těl a jejich částí. Výše uvedené podmínky přitom do jisté míry zahrnuje koncept *work and skill exception*, který lze (přinejmenším v současnosti) považovat za vhodnější nástroj pro rozlišení právní povahy lidského těla než Roučkův a Sedláčkův intuitivní teleologický přístup.

Z anglosaské judikatury a doktríny vycházející koncept *work and skill exception* zakládá výjimku z obecného zákazu finančního prospěchu z lidského těla a jeho částí, pokud jde o výsledky technického zpracování.²⁶ Ve zkratce daný koncept umožňuje osobě, která v souladu s právem vložila svoji „práci a dovednost“ do technického zpracování lidského těla nebo jeho části, nabýt věcná práva k výsledku předmětného zpracování, ač by jinak o předmět věcných práv nešlo.²⁷ Klíčovou je v tomto kontextu otázka, jaké podmínky musí úprava těla splňovat, aby již šlo o technické zpracování ve smyslu uvedeného konceptu. Odpověď na ni nicméně může být judikatorně, doktrinálně či případně legislativně vymezena s dostačující určitostí a současně tak, aby reflektovala mravní přesvědčení společnosti dané doby (tedy aby byla v souladu s dobrými mravy). Zatímco anatomické preparáty budou zřejmě podmínky konceptu *work and skill exception* zpravidla splňovat, u koster darovaných

²⁶ Poprvé byla daná výjimka dovozena Nejvyšším soudem Austrálie ve sporu o vlastnické právo k tělu mrtvorozeného dvouhlavého dítěte, jež bylo uchováváno v roztoku. Stalo se tak v rozhodnutí ve věci *Doodeward v. Spence* z roku 1908. Srov. TAYLOR, Richard. Human Property: Threat or Saviour? *Murdoch University Electronic Journal of Law* [online]. 2002, roč. 9, č. 4 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <[http://www.austlii.edu.au/au/journals/MurUEJL/2002/44.html#The Work and Skill Exception_T](http://www.austlii.edu.au/au/journals/MurUEJL/2002/44.html#The%20Work%20and%20Skill%20Exception_T)>.

²⁷ Srov. BENNETT MOSES, Lyria. The Problem with Alternatives: The Importance of Property Law in Regulating Excised Human Tissue and *In Vitro* Human Embryos. In: GOOLD, Imogen – GREASLEY, Kate – HERRING, Jonathan – SKENE, Loane a kol. *Persons, Parts and Property. How Should We Regulate Human Tissue in the 21st Century?* Oxford – Portland: Hart Publishing, 2016, s. 203.

anatomickým ústavům tomu tak vždy být nemusí, což nicméně v žádném případě nevylučuje možnost použití těchto těl pro výukové či vědecké účely.

Přístup podobný konceptu *work and skill exception* nalezneme ve Vysvětlující zprávě k Úmluvě o lidských právech a biomedicině,²⁸ která v čl. 21 obecně zakazuje finanční prospěch z lidského těla a jeho částí jako takových.²⁹ Vysvětlující zpráva ujasňuje, že „*technické činnosti (odběr vzorků, testování, pasterování, frakcionace, čištění, skladování, pěstování kultur, doprava atd.), které se s těmito substancemi provádějí, se smějí provádět za přiměřenou odměnu*“.³⁰ V návaznosti na toto pravidlo Vysvětlující zpráva uvádí, že čl. 21 Úmluvy o lidských právech a biomedicině nezakazuje prodej zdravotnického prostředku, v němž je zakomponována lidská tkáň, která byla technicky zpracována, pokud tato tkáň není prodávána sama o sobě.³¹ Část lidského těla se tak za určitých podmínek může stát součástí věci, čímž se sama dostává do právního režimu věci v právním smyslu.

Přístup českého práva k výsledkům technického zpracování části lidského těla není zcela zřejmý. Jistá ambivalentnost či nejednoznačnost je ostatně typickým rysem právního pojetí lidského těla nebo jeho částí v nestandardních situacích, jakými je např. existence lidského embrya *in vitro*³² nebo rozličné způsoby využití lidských tkání ve vědeckém výzkumu. Jakkoli jde o velmi relevantní a praktickou otázku, její zodpovězení není v rozsahových možnostech tohoto článku. Lze však mít za to, že české právo přinejmenším některé z výsledků technického zpracování části těla pokládá za věc movitou,³³ nebo se takovému pojetí alespoň z praktického hlediska velice blíží.

Příkladem mohou být krevní složky. Legálně není možné prodat vlastní krev, což v praxi vede k jakémusi „disimulovanému“ prodeji, kdy na potenciální „dárce“ cílí reklama zdůrazňující nabízené částky finančních „náhrad“.³⁴ Např. krevní plazma je nicméně po svém oddělení od ostatních krevních

²⁸ Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny. V České republice tvoří jako mezinárodní smlouvy podle čl. 10 Ústavy součást českého právního řádu s aplikační předností před zákonem.

²⁹ Také zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, v ustanovení § 81 odst. 7 stanoví, že „[p]oužití části těla pacienta nebo tělo zemřelého, včetně odebraných částí z těla zemřelého, nemůže být pro nikoho zdrojem finanční ani jiné náhrady, popřípadě jiných výhod“, což nicméně (ve shodě s bodem 132 Vysvětlující zprávy k Úmluvě o lidských právech a biomedicině) nebrání poskytnutí úhrady účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložených výdajů vzniklých v přímé souvislosti s nakládáním s tělem.

³⁰ Vysvětlující zpráva k Úmluvě na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny, bod 132.

³¹ *Ibidem*, bod 132.

³² Pro kritickou analýzu právní povahy lidského embrya *in vitro* a linií kmenových buněk srov. ŠOLC, Martin. *Právo, etika a kmenové buňky*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, s. 225–247. ISBN 978-80-7552-977-0.

³³ Tento názor obecně ve vztahu ke statusu výsledků technického zpracování lidského těla v českém právu zastává např. Antonín Valuš. Srov. VALUŠ, Antonín. Komentář k § 112. In: PETROV, Jan – VÝTISK, Michal – BERAN, Vladimír a kol. *Občanský zákoník. Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 188.

³⁴ Srov. ŠUSTEK, Petr – ŠOLC, Martin. Selling and Owning Human Body Parts in the Light of Human Rights: the Ideal and the Current Practice in the Czech Republic. In: ŠTURMA, Pavel – MOZETIC, Vinícius Almada a kol. *Business and Human Rights*. Passau – Berlin – Praha: rw&w Science & New Media, 2018, s. 203–204.

složek technologií zvanou plazmaferéza běžně obchodována mezi plazmaferetickými centry a farmaceutickými společnostmi, jež ji dále zpracovávají do léčivých přípravků.

Dále lze zmínit mj. praxi Národního centra tkání a buněk a. s., jež získává lidské tkáně (jako jsou kosti a jejich části, kožní štěpy nebo rohovky) od poskytovatelů zdravotních služeb, kteří dané tkáně odebrali od zemřelých osob. Tkáňové vzorky jsou pak uvedenou společností kultivovány a nabízeny zpět nemocnicím k terapeutickému využití. Na internetových stránkách Národního centra tkání a buněk a. s. je volně přístupný Katalog tkáňových transplantátů, ke kterému náleží již neveřejný ceník přístupný po zadání zvláštního kódu.³⁵ Z hlediska platného práva bude rozhodnou především otázka, zda prováděné zpracování tkání dostatečně naplňuje definici technického zpracování a zda ceny transplantátů představují přiměřenou odměnu za technické činnosti ve smyslu výše citované Vysvětlující zprávy k Úmluvě o lidských právech a biomedicině.³⁶

Koncept *work and skill exception*, jakkoli může být kontroverzní, lze považovat za vhodný právní institut pro praktické omezení vynětí lidského těla a jeho částí z kategorie věcí na základě kritéria abstraktní určitosti osoby. Samozřejmě je přitom nutné důrazně dodržovat podmínku, podle níž získání lidského těla nebo jeho části i jejich následné technické zpracování muselo být provedeno v souladu s platným právem. Legální možnosti technického zpracování lidského těla by pak měly být v souladu s dobrými mravy při reflexi veřejného zájmu na daném zpracování, respektive na jeho účelu. Lze doplnit, že z tohoto hlediska není vhodné koncept *work and skill exception* uplatňovat na těla osob dávno zemřelých, která byly např. podrobena procesu umělé mumifikace. Vyvozování právních důsledků z domnělého vlastnického práva antického balzamovače by bylo značně nepraktické, míjelo by se se smyslem a účelem konceptu *work and skill exception* a nadto by bylo ve zřejmém rozporu s kulturním kontextem, v jehož rámci k mumifikaci došlo.

2. STANDARD ZACHÁZENÍ S LIDSKÝM TĚLEM

Výše jsem dospěl k závěru, že na základě kritéria abstraktní určitosti by mělo být z kategorie věcí v právním smyslu obecně vyloučeno jakékoli tělo zemřelého člověka, ovšem se dvěma výjimkami. První z nich představují těla osob, od jejichž smrti již uplynula tak dlouhá doba, že došlo k vyvážení předmětných osob ze „společenství živých“, z jejich blízkého společenského a kulturního kontextu. Druhou výjimkou pak jsou těla legálně technicky zpracovaná v souladu s konceptem *work and skill exception*.

To však neznamená, že by dispozice s tělem, jež je z pohledu práva věcí, byla zcela neomezená.³⁷ Ve skutečnosti i ve vztahu k takovému tělu je – již s ohledem na výše nastíněnou ochranu veřejného

³⁵ Katalog tkáňových transplantátů je dostupný z: <<http://www.natic.cz/pro-odborniky/katalog-tkanovych-transplantatu>>.

³⁶ Srov. ŠUSTEK, Petr – ŠOLC, Martin. *Selling and Owning Human Body Parts in the Light of Human Rights: the Ideal and the Current Practice in the Czech Republic*, s. 204–205.

³⁷ O tom, že ani případné pojetí lidského těla a jeho částí jako předmětu vlastnického práva nevede nutně k neomezené dispozici s tělem, v širším kontextu pojednává např. Kate Greasley: GREASLEY, Kate. *Property Rights in the Human Body: Commodification and Objectification*. In: GOOLD, Imogen – GREASLEY, Kate – HERRING,

pořádku a dobrých mravů – nezbytné zachovat určitý standard respektu, úcty a ohleduplnosti. V následující kapitole se pokusím vymezit pravidla, která umožní orientační vymezení daného standardu v konkrétních případech.

Lidské tělo je v systematicke občanského práva chráněno v rámci ochrany osobnostních práv. Ustanovení § 91 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen „občanský zákoník“) obsahuje základní vyjádření významu tělesné a duševní integrity osoby: „Člověk je nedotknutelný.“ Jakkoli by se mohlo zdát, že jde o pouhou slavnostní deklaraci, ve skutečnosti je možné racionálně dovodit normativní povahu předmětného ustanovení.³⁸ Setkáváme se tu s obecným zákazem jakýchkoli zásahů do integrity člověka bez právního důvodu, kdy porušení tohoto zákazu představuje zásah do absolutního subjektivního práva osoby.

Tento princip vychází již z ústavní zásady nedotknutelnosti osoby a jejího soukromí, jak ji garantuje čl. 7 Listiny základních práv a svobod. Ustanovení § 92 občanského zákoníku následně rozšiřuje právní ochranu lidského těla na dobu po smrti člověka, přičemž stanovuje zákaz nedůstojného nakládání s lidskými pozůstatky a s lidskými ostatky.³⁹ Právní ochrana lidského těla po smrti člověka je přitom podle důvodové zprávy k občanskému zákoníku jedním ze tří hlavních pravidel spojených s ústavním principem nedotknutelnosti člověka. Další stěžejní pravidla představuje zásadní nepřípustnost zásahu do integrity jiného bez jeho souhlasu a zásada, že lidské tělo jako takové ani jeho části nesmí být zdrojem finančního prospěchu⁴⁰ (jak je ostatně stanoveno i ve výše citovaném čl. 21 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně⁴¹).

Právo člověka rozhodnout o způsobu, jakým bude po smrti naloženo s jeho tělem, je zakotveno v § 113 odst. 1 občanského zákoníku a dále upraveno v následujících ustanoveních. Podle druhého odstavce téhož ustanovení pak lze provést pitvu nebo použít lidské tělo po smrti člověka bez souhlasu zemřelého jen, pokud tak stanoví jiný zákon. V opačném případě je na základě § 82 odst. 2 občanského zákoníku kterákoli z osob zemřelému blízkých aktivně legitimována k podání žaloby na ochranu osobnosti zemřelého.

V oblasti veřejného práva má pro nakládání s mrtvým lidským tělem stěžejní význam správněprávní úprava obsažená v zákoně č. 256/2001 Sb., o pohřbnictví (dále jen „zákon o pohřbnictví“). Ustanovení § 4 zákona o pohřbnictví stanovuje obecnou povinnost zacházet s lidskými pozůstatky a s lidskými ostatky důstojně a tak, aby nedošlo k ohrožení veřejného zdraví nebo veřejného pořádku. V taxativním výčtu zakázaných jednání je mj. uvedeno neoprávněné otevření rakve či hrobu

Jonathan – SKENE, Loane a kol. *Persons, Parts and Property. How Should We Regulate Human Tissue in the 21st Century?* Oxford – Portland: Hart Publishing, 2016, s. 67–87.

³⁸ Srov. DOLEŽAL, Tomáš. Komentář k § 91. In: MELZER, Filip – TĚGL, Petr a kol. *Občanský zákoník – velký komentář. Svazek I. § 1–117.* Praha: Leges, 2013, s. 568.

³⁹ Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřbnictví, v § 2 písm. c) a d) definuje lidské pozůstatky jako tělo zemřelého a jiné lidské pozůstatky, zatímco lidskými ostatky rozumí lidské pozůstatky po pohřbení.

⁴⁰ Důvodová zpráva k občanskému zákoníku, Zvláštní část, K § 91–103.

⁴¹ Pro stručný nástin problematiky extrakomerciality lidského těla srov. ŠUSTEK, Petr – ŠOLC, Martin. *Selling and Owning Human Body Parts in the Light of Human Rights: the Ideal and the Current Practice in the Czech Republic*, s. 201–208.

a dále zacházení s lidskými pozůstatky nebo lidskými ostatky způsobem dotýkajícím se důstojnosti zemřelého nebo mravního cítění veřejnosti.⁴² Dle důvodové zprávy k zákonu o pohřbnictví „[z]a důstojné zacházení s lidskými pozůstatky lze, v souladu s všeobecně přijímanými etickými pravidly, považovat takové jednání, které by nepřivodilo újmu ani živé osobě (vyjma nezbytných zdravotně hygienických opatření)“.⁴³ V literatuře pak bývá důstojné zacházení zahrnuto pod pojem pieta.⁴⁴ Zájem na ochraně pietního uložení lidských ostatků před hanobením ostatně tvoří také objekt trestného činu hanobení lidských ostatků podle § 359 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.⁴⁵

2.1. SUBJEKTIVIZOVANÝ STANDARD ZACHÁZENÍ

Uvedené by bylo možné chápat jako zcela objektivní standard chování, které je způsobitelné přivodit předvídatelnou újmu jakékoli živé osobě. Mám však za to, že je třeba daný standard do jisté míry subjektivizovat tak, aby bylo umožněno zohlednění vlastního pojetí důstojnosti zemřelého v době, kdy ještě žil. To vyplývá již ze skutečnosti, že ochrana důstojnosti zemřelého těla mj. reflektuje právo na respektování rodinného a soukromého života podle čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“) a právo na zachování lidské důstojnosti a na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života dle čl. 10 odst. 1 a 2 Listiny základních práv a svobod.⁴⁶ Ústavní soud ČR v nálezu ze dne 7. ledna 2009, sp. zn. I. ÚS 2477/08, zdůraznil, že zemřelé lidské tělo i pietní místo jsou zahrnuty do pietní ochrany, jež tvoří součást práva na rodinný život. Ohleduplné nakládání s lidskými ostatky Ústavní soud ČR označil za tradiční zájem (zemřelého) jednotlivce i jeho příbuzných, přičemž práva spojená s respektem k důstojnosti zemřelého „mají původ v respektu k obecné lidské podstatě, a to v obou směrech jak ve vztahu k zemřelé osobě, tak ve vztahu k osobám pozůstalým“. Úcta k obecnému lidství zemřelého je zde konkretizována vztahem jak k zemřelému, tak k osobám jemu blízkým, čímž vzniká potřeba určité subjektivizace standardu důstojného zacházení.

Ostatně také komentářová literatura uvádí, že jsou nepřípustné zejména všechny projevy, „které by se mohly dotknout důstojnosti zemřelého v době, kdy ještě žil (a to i přes skutečnost, že neznáme jeho přání a není vždy k dispozici názor pozůstalých)“.⁴⁷ Jestliže jsou známa přání a názory zemřelého nebo alespoň osob jemu blízkých, je třeba je při posuzování důstojnosti zacházení s tělem vzít v úvahu. Nejsou-li tato přání a názory k dispozici, je nutné vycházet z informací o životě zemřelého, o jeho obecné názorové orientaci a o kultuře či subkultuře, s jejímiž hodnotami se ztotožňoval. Lze přitom mít

⁴² § 4 odst. 1 písm. f), g) a h) zákona o pohřbnictví.

⁴³ Důvodová zpráva k zákonu o pohřbnictví, Zvláštní část, K § 4.

⁴⁴ Srov. VETEŠNÍK, Pavel – STRÁNSKÁ, Eva – ŠEJVL, Jaroslav. *Zákon o pohřbnictví. Zákon o válečných hrobech. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 21.

⁴⁵ Srov. ZEŽULOVÁ, Jana. Komentář k § 359. In: DRAŠTÍK, Antonín – FREMR, Robert – DURDÍK, Tomáš – RŮŽIČKA, Miroslav – SOTOLÁŘ, Alexander a kol. *Trestní zákoník. Komentář. II. díl*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 2801, nebo ŠÁMAL, Pavel – ŠÁMALOVÁ, Milada. Komentář k § 359. In: ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník II. § 140 až 421. Komentář. 2. vydání*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 3328–3329.

⁴⁶ Srov. VETEŠNÍK, Pavel – STRÁNSKÁ, Eva – ŠEJVL, Jaroslav. *Zákon o pohřbnictví. Zákon o válečných hrobech. Komentář*, 2015, s. 21.

⁴⁷ Ibidem, s. 21.

za to, že přinejmenším znalost obecného kulturního rámce života zemřelého bude téměř vždy dosažitelná.

Na základě subjektivizovaného standardu důstojného zacházení je např. nutné dovodit, že výstava kostry „Irského obra“ Charlese Byrna je přímým porušením výslovného přání zemřelého a jako taková je nepřijatelná. Na druhé straně subjektivizovaný standard vylučuje pochybnosti o právní a etické přípustnosti náboženského uctívání relikvií, které v konkrétních náboženských tradicích představuje vrcholný projev úcty. Nejistý může být výsledek aplikace daného standardu ve vztahu k použití kostí v kostnicích, které se nicméně typicky nacházejí v sakrálních objektech a jejich vytváření (či obdobné nakládání s kostmi) bylo historicky zejména z důvodu nedostatečné kapacity hrobů a hřbitovů na mnoha místech zcela obvyklé,⁴⁸ takže lze mít za to, že předmětné použití lidských ostatků bylo v relevantním kulturním kontextu přípustné.

Odpovědnostní následky nicméně mohou nastat pouze tehdy, pokud bylo po škůdci spravedlivě možné požadovat takovou znalost poměrů konkrétního zemřelého, na jejímž základě škůdce věděl (či měl a mohl vědět) o tom, že jedná způsobem pro zemřelého nedůstojným. V praktické rovině tak bude obsah povinnosti důstojného nakládání s tělem zemřelého velmi často splývat s objektivním standardem etických pravidel všeobecně přijímaných většinou společností. Zohlednění zvláštních okolností života, hodnot a názorů zemřelého se uplatní teprve tehdy, kdy je osoba nakládající s tělem bude znát nebo kdy bude možné dovodit její povinnost je znát.

2.2. OMEZENÍ SUBJEKTIVIZOVANÉHO STANDARDU

Podle vyprávění dochovaného v Hérodotových spisech perský král Dareios provedl podivuhodný experiment. Doslechl se totiž, že zatímco Řekové pohřbívají své mrtvé do hrobů v zemi, jistý indický kmen své zemřelé pojídá. Pozval tedy na svůj dvůr dvě delegace: jednu tvořili Řekové a druhou zástupci kmene, jenž žil na území dnešní Indie. Král se pak zeptal svých řeckých hostů, za jakou odměnu by byli ochotni sníst těla svých zemřelých otců. Řekové v hrůze odpověděli, že by takovou věc za žádný poklad neudělali. Následně se Dareios zeptal členů indické delegace, za jaký obnos by pohřbili své zemřelé otce do země. Hosté v hrůze odvětili, že něco takového by za žádných okolností neučinili.⁴⁹

Úcta k mrtvým předkům je sdílena napříč kulturami. Její jednotlivé projevy se ale v některých případech odlišují tak zásadně, že se stávají vzájemně neslučitelnými. Zejména v postmoderní pluralitní společnosti pak může docházet k jejich konfliktu, který v extrémních případech může vést k ohrožení společenské jednoty či úcty k důstojnosti zemřelého lidského těla.

Výše dovozenou subjektivizaci standardu důstojného zacházení proto nelze chápat jako umožnění takového nakládání s lidským tělem, které je v souladu s kulturou zemřelého, avšak zásadním způsobem odporuje pojetí důstojnosti zemřelého těla ve společnosti, v níž k danému

⁴⁸ Srov. KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnost lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013, s. 141–142.

⁴⁹ Srov. stručné převyprávění v THOMAS, Ben. *Eating people is wrong – but it's also widespread and sacred*. *Aeon* [online]. 4. dubna 2017 [cit. 2019-11-12]. Dostupné z: <<https://aeon.co/ideas/eating-people-is-wrong-but-its-also-widespread-and-sacred>>.

nakládání dochází. Ve výše citovaném nálezu Ústavní soud ČR připomíná, že „[v] případě práva na respekt k rodinnému životu vyplývají důvody omezení z čl. 8 odst. 2 Úmluvy, podle kterého jsou legitimními důvody omezení tohoto základního práva opatření v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, ochrany pořádku a předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných“. Obyčej, který kultura zemřelého schvaluje, ale který je většinovou společností považován za nesouladný s veřejným pořádkem, může být považován za nepřijatelný z důvodu ochrany morálky ve smyslu čl. 8 odst. 2 Úmluvy. Případná konkurence základních práv pak v konkrétním případě vždy podléhá testu proporcionality (v předmětném nálezu byla dovozena přednost práva na pietní ochranu před právem vlastnickým).

Ani sám standard důstojného zacházení s tělem zemřelého se nicméně z praktických důvodů nemůže těšit ničím nelimitované ochraně. Potřeba omezení této ochrany nejzřetelněji vyvstává v souvislosti s hygienickými požadavky, avšak je vhodné ji vztáhnout také na ostatní otázky veřejného zájmu, zejména na vědecký přínos výzkumu prováděného na těle. Za veřejný zájem nicméně nelze považovat pouhou zvědavost veřejnosti či touhu po senzaci. V každém jednotlivém případě tak bude nutné proporcionalně poměřit zájem na pietní ochraně zemřelého těla a veřejný zájem na jejím prolomení. Vedle intenzity zásahu do pietní ochrany bude jedním z relevantních kritérií také doba uplynulá od smrti osoby, jíž tělo náleželo, neboť vyvážení ze společenství živých, o němž bylo pojednáno v první kapitole tohoto článku, má význam nejen pro právní povahu těla, ale také pro míru důstojnosti, na jejímž zachování je ve vztahu k danému tělu nezbytné trvat.

Lze např. dovodit, že v případě egyptských mumií můžeme s praktickou jistotou předpokládat zásadní nesouhlas zemřelých osob s vystavením jejich těl, který sice bude převážen veřejným zájmem na podrobení těl vědeckému výzkumu, ale nikoli již nutně na jejich veřejném vystavování. V případě nesouhlasu nedávno zemřelého člověka by ovšem jeho tělo k vědeckým účelům nesmělo být použito. K podobným závěrům lze dospět také v případě přirozené mumie Ötziho, jehož náboženské a mravní představy nejsou konkrétně známy, avšak je nutné minimálně požadovat co možná nejdůstojnější provedení výstavy jeho těla.

Na rozdíl od uvedených příkladů nemůže být miniaturní kostra nalezená v poušti Atacama považována za předmět věcných práv, jelikož neuplynul dostatek času pro její „vyvážení ze společenství živých“ ani nebyly naplněny podmínky uplatnění konceptu *work and skill exception*. Vzhledem k mimořádné povaze kostry i ke skutečnosti, že nález zavedl podnět k množství teorií o jejím mimozemském původu, však lze mít za to, že při absenci ochrany osobnostních práv osob blízkých byl dán dostatečný veřejný zájem na provedení DNA analýzy. Ve vztahu k DNA analýze biologické stopy T. G. Masaryka se za situace nesouhlasu Masarykovy pravnučky ukazuje jako klíčová otázka, zda je dán veřejný zájem na zjištění genetického původu prvního československého prezidenta, a zda tento veřejný zájem převáží nad zájmem na ochraně osobnostních práv žijících příbuzných.⁵⁰ V zásadě

⁵⁰ Jednoznačně na stranu ochrany přání příbuzných se staví např. Marek Vácha. Naproti tomu Petr Šustek spatřuje prostor pro argumentaci, podle níž veřejný zájem na ověření hypotézy o Masarykově původu by vzhledem k postavení Masaryka jako osoby veřejně činné mohl nad přáním příbuzných převážit. Srov. *Masarykův císařský původ zůstane záhadou. Test DNA je právní i etický problém*.

podobně lze přistoupit k přípustnosti výstav aranžovaných lidských těl konzervovaných pomocí techniky plastinace, kdy bude třeba proporcionálně poměřit veřejný zájem na ochraně důstojnosti lidského těla a veřejný zájem na edukaci společnosti o anatomii a fyziologii člověka. Uvedené příklady jsou samozřejmě velmi schematické, jejich analýza s využitím výše představených pravidel by nicméně mohla být zajímavým a přínosným příspěvkem do společenské diskuse.

ZÁVĚR

Článek je věnován problematice právní povahy lidského těla a jeho částí a standardu důstojného zacházení s ním. Východiskem pro úvahy o právní kvalifikaci zemřelého těla byl přístup Roučkova a Sedláčkova komentáře, který byl přijat rovněž Nejvyšším soudem ČR a podle něhož je lidské tělo věcí v právním smyslu, jestliže se v něm nesluší spatřovat tělo určité zemřelé osoby. Uvedené pravidlo lze chápat ve dvojitě smyslu, a to buď jako požadavek konkrétní určitosti osoby (tedy identifikované osoby, o jejíž identitě jsou známy dostatečné údaje), nebo jako požadavek abstraktní určitosti osoby (tedy jako reflexe prosté skutečnosti, že tělo kdysi patřilo lidské osobě). Ačkoli Rouček a Sedláček svým komentářem mířili na problematiku ochrany osobnostních práv ve spojení s právem dědickým, z širšího soukromoprávního hlediska při zohlednění principů a účelu veřejnoprávní ochrany zemřelého těla docházím k závěru, že je třeba upřednostnit kritérium abstraktní určitosti. Požadavek konkrétní určitosti by totiž vedl k nepřipustným důsledkům především v podobě absentující ochrany neztotožněného těla.

Aby však bylo kritérium abstraktní určitosti smysluplné, musí být omezeno, neboť v opačném případě by nemohlo být za věc v právním smyslu pokládáno žádné lidské tělo. To by přineslo významnou právní nejistotu zejména mnohým vědeckým a vzdělávacím institucím. V článku předkládám možné rozhodné kritérium pro rozlišení těl, která lze považovat za věc v právním smyslu, na základě času uplynulého od smrti osoby. V případě osoby, která zemřela před velmi dlouhou dobou, již došlo k erozi společenských, kulturních a osobních vztahů, v nichž tato osoba žila, k vyvázání dané osoby ze společenství živých. Tak tomu je i tehdy, pokud je totožnost osoby známa (např. u historických panovníků). V těchto případech je ospravedlnitelné zařazení těla do kategorie věcí, jelikož již nedochází k ohrožení veřejného pořádku a dobrých mravů ve smyslu eroze společenských vztahů a úcty k tělům zemřelých osob ve společnosti.

Podmínka vyvázání ze společenství živých se však neuplatní u těl používaných k vědeckým, výukovým a podobným účelům, v jejichž případě pro zařazení do kategorie věcí často hovoří praktická potřeba a nakonec i Roučkův a Sedláčkův komentář, z něhož článek vychází. Ve vztahu k těmto tělům považuji za vhodné použití určité formy konceptu *work and skill exception*, na jehož základě lze lidské tělo nebo jeho části, které byly legálně podrobeny technickému zpracování, považovat za předmět věcných práv osoby, jež dané zpracování provedla.

Ani těla chápaná jako věc v právním smyslu však nemohou být zcela vyňata z právní ochrany jejich inherentní důstojnosti. Ve druhé kapitole článku proto hledám pravidla, na jejichž základě může být vymezen standard ochrany důstojnosti zemřelého v konkrétních případech. Také zde je třeba vycházet i z účelu veřejnoprávní ochrany zemřelých těl, který se vztahuje jak k ochraně veřejného

zdraví a veřejného pořádku, tak také k ochraně památky zemřelého a osobních práv osob zemřelému blízkých. Na základě těchto východisek dovozují standard subjektivizované ochrany těla, který bere v úvahu skutečná či předpokládaná přání zemřelého, jež ovšem nesmějí být v hrubém rozporu s pojetím důstojnosti zemřelého lidského těla ve společnosti. Takto vymezený standard zacházení s lidským tělem může být proporcionálně omezen z důvodu ochrany veřejného zájmu.

Při nálezů lidského těla je tedy z hlediska určení jeho právní povahy třeba se ptát, zda od smrti zemřelého uplynula dostatečně dlouhá doba (zřejmě v řádu staletí), která opravňuje úvahu, že zemřelý již byl vyvázan ze společenství živých a lze na něj pohlížet jinak než jako na určitou osobu ve smyslu výše definované abstraktní určitosti. Z perspektivy standardu důstojného zacházení s tělem nebo jeho částmi je nutné položit následující otázky v tomto pořadí:

- Je předmětný způsob naložení s tělem v souladu se známými přáními zemřelého?
- Pokud tato přání nejsou k dispozici, je v souladu se známými přáními osob zemřelému blízkých, byť již samy zemřely?
- Jestliže tyto osoby či jejich přání nejsou známa, je předmětný způsob naložení s tělem v souladu s přáními zemřelého, která lze předpokládat na základě znalostí o (kulturním, náboženském aj.) kontextu jeho života?

Jestliže je odpověď negativní, daný způsob naložení s tělem nebo jeho částí může být přípustný pouze tehdy, když směřuje k naplnění takového účelu ve veřejném zájmu, který svým významem převažuje zájem na pietní ochraně zemřelého.

Otázky související s právní povahou a důstojným nakládáním s lidskými pozůstatky a ostatky jsou stejně citlivé jako složité a jakékoli obecné odpovědi mohou být pouze velmi vágní. Věřím však, že uvedená pravidla mohou sloužit k základnímu zpřesnění úvah o přípustnosti konkrétních způsobů zacházení se zemřelými lidskými těly a jejich částmi. V každém jednom případě nicméně bude záležet na mravní integritě, hodnotové orientaci a praktickému rozumu osob, v jejichž rukou se osud zemřelých těl ocitne, a soudu.

Tento článek byl napsán s podporou programu Progres Q03 – Soukromé právo a výzvy dneška.

REFERENČNÍ SEZNAM:

BENNETT MOSES, Lyria. The Problem with Alternatives: The Importance of Property Law in Regulating Excised Human Tissue and *In Vitro* Human Embryos. In: GOOLD, Imogen – GREASLEY, Kate – HERRING, Jonathan – SKENE, Loane a kol. *Persons, Parts and Property. How Should We Regulate Human Tissue in the 21st Century?* Oxford – Portland: Hart Publishing, 2016, s. 197–214. ISBN 978-1-50990-989-6.

COLWELL, Chip. Rights of the dead and the living clash when scientists extract DNA from human remains. *The Conversation* [online]. 6. dubna 2018 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://theconversation.com/rights-of-the-dead-and-the-living-clash-when-scientists-extract-dna-from-human-remains-94284>>.

DEVLIN, Hannah. “Irish giant” may finally get respectful burial after 200 years on display. *The Guardian* [online]. 22. června 2018 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/science/2018/jun/22/irish-giant-may-finally-get-respectful-burial-after-200-years-on-display>>.

DOLEŽAL, Tomáš. Komentář k § 91. In: MELZER, Filip – TÉGL, Petr a kol. *Občanský zákoník – velký komentář. Svazek I. § 1–117*. Praha: Leges, 2013, s. 566–572. ISBN 978-80-87576-73-1.

Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

GANNON, Megan. Scientists reconstruct Ötzi the Iceman’s frantic final climb. *National Geographic* [online]. 30. října 2019 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://www.nationalgeographic.com/history/2019/10/scientists-reconstruct-otzi-iceman-final-climb/>>.

GREASLEY, Kate. Property Rights in the Human Body: Commodification and Objectification. In: GOOLD, Imogen – GREASLEY, Kate – HERRING, Jonathan – SKENE, Loane a kol. *Persons, Parts and Property. How Should We Regulate Human Tissue in the 21st Century?* Oxford – Portland: Hart Publishing, 2016, s. 67–87. ISBN 978-1-50990-989-6.

HAVEL, Prokop – MOLÁČEK, Jan. Těla máme povinnost pohřbít, výstava je neetická, říká starosta Jan Čížinský o Body The Exhibition. *Radiožurnál* [online]. 2. června 2017 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://radiozurnal.rozhlas.cz/tela-mame-povinnost-pohrbit-vystava-je-neeticka-rika-starosta-jan-cizinsky-o-6206103>>.

HOLČAPEK, Tomáš – ŠUSTEK, Petr. Komentář k § 92 občanského zákoníku. In: ŠVESTKA, Jiří – DVOŘÁK, Jan – FIALA, Josef a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 341–344. ISBN 978-80-7478-370-8.

KABÁTOVÁ, Šárka. Nevodíte žáky na výstavu mrtvých těl, mohou být čínských vězňů, vyzvali odpůrci 1500 škol. *Lidovky.cz* [online]. 27. února 2017 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/mrtva-tela-na-vystave-neukazujte-zakum-mohou-byt-cinskych-veznu-vyzvali-odpurci-1500-skol-gby-/zpravy-domov.aspx?c=A170224_171030_In_domov_sk>.

KANT, Immanuel. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. ISBN 0-521-62235-2.

Katalog tkáňových transplantátů [online]. *Národní centrum tkání a buněk* [cit. 2019-11-22]. Dostupné z: <<http://www.natic.cz/pro-odborniky/katalog-tkanovych-transplantatu>>.

KINDL, Tomáš – DAVID, Ondřej. Komentář k § 493 občanského zákoníku. In: ŠVESTKA, Jiří – DVOŘÁK, Jan – FIALA, Josef a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 1164–1165. ISBN 978-80-7478-370-8.

Kostnice Sedlec [online]. *Hřbitovní kostel Všech svatých s kostnicí* [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<http://www.ossuary.eu/index.php/cz/kostnice>>.

KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnost lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013. ISBN 978-80-86131-95-5.

Listina základní práv a svobod.

MARCHANT, Jo. Do Egyptian mummies have a right to privacy? *New Scientist* [online]. 8. září 2010 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://www.newscientist.com/article/mg20727774-600-do-egyptian-mummies-have-a-right-to-privacy/>>.

Masarykův císařský původ zůstane záhadou. Test DNA je právní i etický problém. *ČT 24* [online]. 6. února 2017 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2030706-masarykuv-cisarsky-puvod-zustane-zahadou-test-dna-je-pravni-i-eticky-problem>>.

Nález Ústavního soudu ČR ze dne 7. ledna 2009, sp. zn. I. ÚS 2477/08.

PAVLÍK, Pavel. Komentář k § 83 občanského zákoníku. In: ŠVESTKA, Jiří – DVOŘÁK, Jan – FIALA, Josef a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 318–321. ISBN 978-80-7478-370-8.

POLICAR, Radek. Lidské tělo. In: TĚŠINOVÁ, Jolana – DOLEŽAL, Tomáš – POLICAR, Radek. *Medicínské právo*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 258–277. ISBN 978-80-7179-318-2.

RANDA, Antonín. *Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. Praha: ASPI, 2008. ISBN 978-80-7357-389-8.

REGALADO, Antonio. Industrialization of ancient DNA search sets off a “bone rush”. *MIT Technology Review* [online]. 21. března 2018 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<https://www.technologyreview.com/f/610597/industrialization-of-ancient-dna-search-sets-off-a-bone-rush/>>.

ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír a kol. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Svazek I. Díl druhý (§§ 285 až 530)*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze, 1935.

ROWLANDSON, Thomas. Why a London museum should return the stolen bones of an Irish giant. *The Conversation* [online]. 7. června 2018 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://theconversation.com/why-a-london-museum-should-return-the-stolen-bones-of-an-irish-giant-94774>>.

Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 26. června 1997, sp. zn. 3 Cdon 69/96.

Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 15. prosince 2005, sp. zn. 22 Cdo 2773/2004.

SAYER, Duncan. *Ethics and Burial Archaeology*. London: Bloomsbury, 2010. ISBN 9780715638934.

ŠÁMAL, Pavel – ŠÁMALOVÁ, Milada. Komentář k § 359. In: ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník II. § 140 až 421. Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 3328–3334. ISBN 978-80-7400-428-5.

ŠOLC, Martin. *Právo, etika a kmenové buňky*. Praha: Wolters Kluwer, 2018. ISBN 978-80-7552-977-0.

ŠUSTEK, Petr. Právní status lidského těla a jeho částí. In: ŠUSTEK, Petr – HOLČAPEK, Tomáš a kol. *Zdravotnické právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 388–394. ISBN 978-80-7552-321-1.

ŠUSTEK, Petr – ŠOLC, Martin. Selling and Owning Human Body Parts in the Light of Human Rights: the Ideal and the Current Practice in the Czech Republic. In: ŠTURMA, Pavel – MOZETIC, Vinícius Almada a kol. *Business and Human Rights*. Passau – Berlin – Praha: rw&w Science & New Media, 2018, s. 201–208. ISBN 978-3-946915-21-8.

TAYLOR, Richard. Human Property: Threat or Saviour? *Murdoch University Electronic Journal of Law* [online]. 2002, roč. 9, č. 4 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/MurUEJL/2002/44.html#The Work and Skill Exception_T>.

THOMAS, Ben. Eating people is wrong – but it's also widespread and sacred. *Aeon* [online]. 4. dubna 2017 [cit. 2019-11-12]. Dostupné z: <<https://aeon.co/ideas/eating-people-is-wrong-but-its-also-widespread-and-sacred>>.

TILSCH, Emanuel. *Občanské právo. Část všeobecná*. Praha: Wolters Kluwer, 2012. ISBN 978-807357-897-8.

TREVIÑO, Julissa. Researchers Solve the Mystery of the Atacama “Alien” Mummy. *Smithsonian Magazine* [online]. 23. března 2018 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <<https://www.smithsonianmag.com/smart-news/tiny-alien-skeleton-found-chile-was-likely-result-genetic-mutations-180968576/>>.

Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny.

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.

Ústava České republiky.

VÁCHA, Marek. Těla odhalena. *Blog Aktuálně.cz* [online]. 20. srpna 2014 [cit. 2019-11-09]. Dostupné z: <<http://blog.aktualne.cz/blogy/marek-vacha.php?itemid=23524>>.

VALUŠ, Antonín. Komentář k § 112. In: PETROV, Jan – VÝTISK, Michal, BERAN, Vladimír a kol. *Občanský zákoník. Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 188–189. ISBN 978-80-7400-747-7.

VETEŠNÍK, Pavel – STRÁNSKÁ, Eva – ŠEJVL, Jaroslav. *Zákon o pohřbnictví. Zákon o válečných hrobech. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-7478-680-8.

Vysvětlující zpráva k Úmluvě na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny.

Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřbnictví a o změně některých zákonů.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

ZEZULOVÁ, Jana. Komentář k § 359. In: DRAŠTÍK, Antonín – FREMR, Robert – DURDÍK, Tomáš – RŮŽIČKA, Miroslav – SOTOLÁŘ, Alexander a kol. *Trestní zákoník. Komentář. II. díl*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 2801–2805. ISBN 978-80-7478-790-4.